

Olga Korżowska

Żytomierski Uniwersytet Państwowy im. Iwana Franki, Ukraina

WOKÓŁ EKSPRESJI TWÓRCZEJ PISARKI. POJĘCIE UMYSŁU W OPOWIADANIACH MARKO WOWCZOKA

Badając problematykę przejawu świadomości autorskiej w twórczości Marko Wowczok, warto przypomnieć, jak zwykle się traktować ów termin we współczesnej historii literatury. Funkcjonuje on w niej bowiem jako podstawowa kategoria ideologiczno-artystyczna, związana wprost z działalnością twórczą danego pisarza, dzięki której ma on szansę na precyzyjne wyrażenie własnych refleksji oraz intencji na poziomie semantyczno-pragmatycznym, a także formalno-strukturalnym własnego tekstu literackiego. Niestety kluczowe aspekty powyższego zagadnienia zostały w opowiadaniach Marko Wowczok (właśc. Marii Ołeksandriwnej Wilińskiej) przeanalizowane, jak na razie, dość fragmentarycznie. Nic nie stoi tu więc na przeszkodzie, by przyjrzeć się im w prozie ukraińskiej pisarki właśnie pod tym kątem.

Myśl feministyczna

Myśl feministyczna w literaturze ukraińskiej jest dziś reprezentowana w badaniach Wiry Ahejewej, Tamary Hundorowej, Natalii Zborowskiej, Sołomiji Pawłyczko oraz w dociekaniach wielu innych rodzimych krytyków, którzy w swoich literaturoznawczych tekstach przyczynili się znacznie do naukowego wzbogacenia niniejszej problematyki w narodowym dyskursie. Według Swiełłany Filonenko, ważną rolę w literaturoznawczym rozumieniu współczesnej ukraińskiej prozy kobiecej – pojmowanej głównie jako specyficzne zjawisko natury artystycznej – spełnia „wpisanie” jej w obecny proces oraz kontekst literatury światowej. Liczy się bowiem w tym wypadku dokładna analiza koncepcji

osobowości kobiecej nie tylko w XIX-wiecznej literaturze nowożytnej, ale i we współczesnej prozie, wraz z jednoczesnym określeniem jej obecnej tożsamości ideologiczno-artystycznej¹.

Większość badaczy uważa dorobek artystyczny oraz działalność społeczną Olgi Kobyłańskiej, Natalii Kobryńskiej oraz Łesi Ukrainki za pierwszą literacką prezentację feminizmu w naszej narodowej twórczości. Idąc tropem znanych teoretyków ukraińskiej literatury, nie sposób więc nie wymienić w powyższym kontekście również postaci Marko Wowczoka (1833–1907), szczególnie pod kątem postrzegania przez nią kwestii feministycznych w jej własnej twórczości. Sołomija Pawłyyczko uważa na przykład, że pisarka ta celowo wybrała taki, a nie inny pseudonim artystyczny, by jeszcze gruntowniej zadomowić się w zmasakulowanej kulturze swojej epoki². Warto tu bowiem pamiętać, że w czasie swego debiutu pisarskiego w późnych latach 50-tych XIX stulecia, była ona w literaturze ukraińskiej jedyną kobietą-pisarką.

Analiza jej dorobku artystycznego prowadzi w sposób nieunikniony do konstatacji, że tendencje feministyczne ukraińskiego modernizmu, obecne w twórczości wielu rodzimych pisarek końca XIX oraz początku XX wieku, wyrastają wprost z tradycji literackiej ustanowionej na gruncie ukraińskim przez Wowczok, pisarkę, która do końca swych dni poświęciła się obronie praw kobiet.

Niech naszej uwadze nie umknie w tym miejscu fakt, że Wowczok była często o wiele bardziej zdecydowana oraz konsekwentna w kwestiach feministycznych, niż jej współczesne naśladowczynie. Wiele wskazuje też na to, że wśród nowożytnych pisarzy ukraińskich nie odnajdziemy do dziś równie wyjątkowej kobiety, którą – według Wiktora Petrowa-Domontowicza – wolno określać mianem „Mozarta historii miłosnych” XIX wieku³.

Pierwsze symptomy zainteresowania się Wowczok problemami feminizmu odnajdziemy przede wszystkim w jej korespondencji. Na przykład w swoim liście z dnia 11 września 1864 roku napisała ona do profesora Stepana Jeszewskiego o przyzwyczajającym jej pomysłu zorganizowania miejscowego sierocińca dla dziewcząt. Pełna determinacji wyrusza we wrześniu 1869 roku do Paryża, gdzie odwiedza budynek „Towarzystwa Opieki nad Dziewczętami” w celu po-

¹ С. Філоненко, *Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-х років XX століття*, Київ 2004, s. 6.

² С. Павличко, *Марко Вовчок (1833–1907)*, [w:] «Три доли: Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі», Київ 2002, s. 11–22.

³ В. Петров-Домонтович, *Мовчує божество. Біографічна повість про Марка Вовчка*, [w:] «Три доли: Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі», dz. cyt., s. 297–320.

znania francuskich wzorców wychowawczych, które pragnie przenieść na edukacyjny grunt ówczesnej Rosji. Jej zamierzenia były więc bliskie działaniom europejskich intelektualistów epoki George Sand. Odnajdziemy je również w intrygującej twórczości Wowczok, której osobowość pisarska pozostawała zagadką nawet dla jej współczesników, roztrząsających choćby powody, dla których wybrała ona męski pseudonim artystyczny. Uwagę ówczesnej opinii publicznej wzbudzały też tajemnicze relacje miłosne pisarki czy problem autorstwa niektórych utworów, które jej przypisywano. Literacką jej aktywność rozpatrywano z kolei jako władczą oraz bezkompromisową. Według Piotra Biłousa, siła pisarskiej woli skonfrontowana z władczym temperamentem danego twórcy przekształca się często w emocjonalne, ekspresyjne wybuchy w trakcie samego aktu twórczego⁴.

Nie zapominajmy jednak pod żadnym pozorem, że tym, co wyróżniało twórczość Wowczok był w głównej mierze feminizm. Interesujące nas tu opowiadania artystki obrazują bowiem krytyczny obraz patriarchalnego porządku społecznego na Ukrainie, spychającego w wielu wypadkach kobiety do roli niewolniczek.

Umysł

Interpretacja opowiadań Wowczok w świetle kategorii umysłu, stanowiącej tu wyraz jej ekspresji twórczej, pozwala nam zajrzeć nie tylko za kulisy warsztatu pisarskiego artystki, ale również określić podstawowe tendencje rozwoju literatury ukraińskiej końca XIX wieku. Dzięki temu będziemy mogli także stworzyć modelowy obraz literackich postaw Wowczok.

Wowczok pragnęła przede wszystkim oddać w swoich dziełach obraz ówczesnego życia na Ukrainie. Interesowały ją głównie prawa człowieka w kontekście społeczno-historycznym. Zdając sobie sprawę z ogromnej odpowiedzialności XIX-wiecznego artysty, starała się ona w pełni sprostać funkcji zwiastuna odrodzenia literackiego w swoim kraju. Nic więc dziwnego, że szczególnie rangę zyskało tu jej patriotyczne opowiadanie *Marusia*, które Wowczok napisała w języku ukraińskim w czasie, gdy rząd carski tępił wszelkie oznaki sprzeciwu, a publikacja w ojczyźnie nie była możliwa ze względu na oficjalną politykę imperialną. Niespodziewane wsparcie dla pisarki nadeszło z ojczyzny Woltera. Francuski aktywista-republikanin, wydawca i pisarz Pierre-Jules Hetzel (działał pod pseudonimem „P.-J. Stahl”), szukając historycznego mitu założycielskiego dla swojej koncepcji światłego wychowania rodzimej młodzieży,

⁴ П. Білоус, *Психологія літературної творчості*, Житомир 2004, s. 9.

zaadaptował bowiem na swoje potrzeby legendę Wowczok o dziewczynie Marusi z jej opowiadania po tym samym tytułem. W swojej szczególnej wizji nakreślił on dalekie społeczeństwo na wschodnim skraju Europy, mające cywilizacyjny wpływ na Europę Zachodnią⁵.

Postawa twórcza

Postawę twórczą Wowczok cechuje w głównej mierze kreatywność oraz odpowiedzialność osobista. Zauważalną cechą jej prozy pozostaje również wyraźna tendencja pisarki do daleko posuniętej improwizacji, wedle której umiejętnie konstruowała ona sceny fabularne własnych tekstów. Moje sugestie potwierdzają zresztą na swój sposób sądy innych badaczy. Ksenia Kebużyńska literackie intencje Wowczok rozpatrywała na przykład przez pryzmat jej opowiadania *Marusia*, widząc w głównej bohaterce w pewnym sensie *alter ego* pisarki. Pisząc bowiem o bezgranicznej odwadze Marusi, stwierdziła ona, że postać ta spełniła swoistą „(...) misję cywilizacyjną, działając jako strażnik moralności kultury narodowej”⁶.

W prozie Wowczok pojawił się w szczególności nowy typ bohaterki, nieakceptującej patriarchalnych norm etycznych swojej epoki, wedle których kobiecie przysługiwała wówczas pasywna rola społeczna w miłości, małżeństwie oraz w codziennych relacjach interpersonalnych. Pisarka świadomie wyposaża tu więc swoje postaci literackie w cechy własnego charakteru. Wowczok bowiem, jak większość jej bohaterek, ożeniła się wbrew woli własnej ciotki. Z kolei swoje małżeństwo z Opanasem Markowiczem zawarła ona nie z miłości, lecz by, jak sama to ujęła, uzyskać jak najszybciej społeczną niezależność. Zakochany w Wowczok „do szaleństwa” Pantelejmon Kulisz nazywał ją „milczącym bóstwem”, podkreślając w ten sposób takie jej cechy, jak: chłód, roztropność, małomówność.

W opowiadaniu Wowczok zatytułowanym *Trzy losy* pojawia się zaś obraz karczmarki związany z motywem zgubnej pokusy: „A mój zięć mówi do niej takie rzeczy: «Gdy cię nie zobaczę – mówi – chociaż przez godzinę, więdnę od tęsknoty i udręki: bez ciebie nie mogę żyć! Ja bez ciebie nie chcę żyć! To nic, że ofiarowałaś mi tyle, że starczyłoby na wieki – niech tylko do ciebie przyjdę i spojrzę, i usłyszę słowo twoje, niech i nawet niedobre usłyszę»”⁷.

⁵ K. Кебузинська, *Українська Жанна д'Арк: адаптація «Марусі» П.-Ж. Етицелем*, [w:] «Три доли: Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі», dz. cyt., s. 203.

⁶ Tamże.

⁷ М. Вовчок, *Три доли*, [w:] «Три доли: Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі», dz. cyt., s. 25-102.

Pod koniec tego opowiadania bohaterka odrzuca pokusę intratnego małżeństwa, stając się tym samym symbolicznym głosem kobiet swojej epoki, pragnących samodzielnie planować całą swoją przyszłość. To zresztą wątek często wykorzystywany przez artystkę w jej późniejszych powieściach, związanych z codziennością wyższych sfer społecznych. Należy przy tym pamiętać, że w dorobku twórczym pisarki zwracano szczególnie uwagę na postaci kobiece i ich funkcje społeczne, będące w jawnej opozycji do tradycyjnie pojmowanego patriarchy z jego stereotypową wizją kobiety karmiącej piersią, podporządkowanej woli swego męża itd. Podkreślano też, że główna rola kobiet w utworach Wowczok związana jest z ich świadomym wyborem własnego losu. To bowiem postaci, które nie wyrażają otwarcie swojej zgody na społeczne i intelektualne wykluczenie.

W opowiadaniach Wowczok ekspresja twórcza pisarki nabiera kształtów suwerennego podmiotu, dzięki któremu możliwe staje się przez artystkę odzwierciedlenie takiego obrazu rzeczywistości, dzięki któremu następuje żywa interakcja „ja piszącego” z pozostałymi, już czysto fikcyjnymi podmiotami jej książek. W utworach tych obecne są ponadto stale odautorskie monologi, obrazujące sposób postrzegania i rozumienia świata przez samą pisarkę. W opowiadaniu *Ledaszczyca* artystka wyraża na przykład swój jawny protest przeciwko społecznej indoktrynacji dziewczyny-niewolniczki o imieniu Nastia, która straciła własne dziecko ze względu na uwarunkowania klasowe. Z kolei w opowiadaniu zatytułowanym *W hłuszyni* czołowa postać utworu opuszcza pana młodego, by w Petersburgu rozpocząć niezależne, społecznikowskie życie w służbie własnego narodu.

Narracja

Kluczem do zrozumienia opowiadań Wowczok pozostaje również ich narracja, którą można tu śmiało określić mianem „warunkowej”. To element wyraźnie pomocniczy. Naczelną dominantą staje się tutaj bowiem literacka aktywność pisarki, jej odautorska wizja świata, w której to, co fikcyjne schodzi na dalszy plan. Dzięki temu historie oraz bohaterowie prozaiczki stają się na swój sposób bardziej autentyczni i bezstronni. Sprzyja temu właśnie narracja pierwszoosobowa, która charakteryzując przedstawione tu wydarzenia oraz zjawiska, nawiązuje zarazem do tradycji oralnej, gdyż przypomina w swojej semantycznej strukturze ustną opowieść ludową: „Małomówna była ta Czajczycha i nieprzyjazna: jakaś chmura spowiła ją na wieki. (...) Wydaje się pracowitym, sumiennym, pokornym człowiekiem, dopóki nie spojrzysz na te brwi zsunięte, czarne, na te oczy, osadzone głęboko, płonące niczym

ogień”⁸. Narracja służy więc Wowczok do egzemplifikacji własnej postawy twórczej. W ten sposób przedstawia ona w prozie pełen obraz różnych kobiet o silnych oraz niezależnych osobowościach.

Kolejnym, pomocniczym elementem w opowiadaniach Wowczok pozostaje ich – pełna symbolicznych obrazów – warstwa językowa, dzięki której jeszcze wyraziściej wybrzmiewają poszczególne elementy artystyczne dzieł pisarki. Ważną funkcję pełni tu więc ekspresja twórcza prozaiczki. Widać to szczególnie w opisie wspomnianej wcześniej Horpyny Czajczychy. Ta niedająca się stłamsić, silna, niezależna, acz tragiczna postać wyraża swoją postawą wewnętrzną protest przeciw życiu w niewoli. Wowczok symbolicznie odzwierciedla tutaj najskrytsze stany jej duszy.

Wszystkie elementy kompozycyjne powieści i opowiadań Wowczok wydają się przez nią głęboko oraz starannie przemyślane. Mimo to, stale w jej prozie się zmieniają. Błyskawicznie przechodzą one bowiem od jednego elementu do drugiego. Są również nacechowane psychologicznie. To konstrukty symboliczno-asocjacyjne.

Kolejnym wyznacznikiem metody pisarskiej Wowczok pozostaje satyra. Służy ona jej przede wszystkim do tworzenia ośmieszających obrazów ówczesnych właścicieli ziemskich. Postaci pozytywne oddaje z kolei artystka na kartach swoich dzieł najczęściej w tonacjach lirycznych. Odwołania do sentymentalizmu odnajdziemy natomiast u Wowczok jedynie w jej *Narodowych opowiadaniach*, szczególnie na przykładzie literackiego konterfektu bohaterów owego utworu.

Ważnym opowiadaniem Wowczok pozostaje też *Instytutka*. To utwór, w którym narracja pierwszoosobowa uwiarygodnia na swój sposób prezentowaną w nim rzeczywistość. Artystka umiejętnie posługuje się tu ponadto językiem ludowym, pełnym potocznych zwrotów, wywodzących się wprost z ukraińskiego folkloru.

Większość opowiadań pisarki prezentuje czytelnikowi taki rodzaj narratora, który będąc bezpośrednim uczestnikiem oberwanych przez siebie wydarzeń, pozostaje jednocześnie ich komentatorem. Sołomija Pawlyczko, badaczka problemu losu kobiet w literaturze ukraińskiej, twierdzi bowiem, że: „(...) najbardziej interesującą stroną kreatywności Marko Wowczok jest myśl feministyczna. Kobieta jako ideał. Kobięcy los i kobieca niezgoda na uleganie jakiegokolwiek formie poddaństwa. Obraz «nowej kobiety». Ta strona jej twór-

⁸ Тежє, *Лєдациця* [w:] «Три доли: Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі», dz. cyt., s. 266-281.

czości nigdy nie była akcentowana, nigdy nie była badana. (...) Obiektywna biografia oraz równie obiektywna i niezideologizowana analiza jej twórczości – pozostają sprawą przyszłości”⁹.

Narrator w utworach Wowczok to postać wspierająca konkretnych bohaterów, ingerująca w ich działania, wszystko im wyjaśniająca, a niekiedy potępiająca je lub usprawiedliwiająca. Pisarka świadomie przekazuje tu wszelkim podmiotom literackim konstytuującym fabuły jej dzieł swoistą funkcję ideologicznych rzeczników jej indywidualnego paradygmatu twórczego. W ten sposób określa ona swoją własną pozycję i kreatywne prerogatywy na ogólnym poziomie strukturalnym tekstu, wyrażanym też przez jego poszczególne motywy. Narrator zaś pełni często w utworach pisarki rolę przedstawiciela ludu, niezdolnego mówić tak, „jak w książce”. Używa on tu po prostu języka potocznego (zob. jej opowiadania *Ledaszczyca*, *Nie do pary czy Kozaczka*).

Narratorem w opowiadaniach pisarki jest w wielu wypadkach kobieta-wieśniaczka. Często też początek utworów prozaiczki przypomina bajkę ludową (folklor umożliwia tu artystce stworzenie swoistego efektu empatii ze zwykłym ludzkim losem, z mentalnością typową dla tak zwanych niższych klas społecznych). W niektórych wypadkach rezygnuje ona wręcz z narratora (*Czary*, *Kozaczka*), a w innych dokonuje typizacji oraz uprzedmiotawiania rzeczywistości. Jej twórczość determinuje również estetyczny paradygmat realizmu, wzbogacony przez taką ekspresję twórczą pisarki, dzięki której wyraża ona podstawowe prawdy moralne oraz wartości ogólnoludzkie.

Los

W opowiadaniach Wowczok los kobiety-robotnika wypełniają cierpienie, smutek oraz poniżenie. Pisarka przedstawia go najczęściej w warunkach pańszczyzny, rozumianej tu w kategoriach tragedii społecznej. W utworze *Ledaszczyca* główna bohaterka, w przeciwieństwie do poprzednich postaci artystki, postanawia się wreszcie zbuntować przeciwko uciskowi klasowemu. W tym ekscytującym dramacie społecznym, obrazującym współczesne życie na wsi, system pańszczyźniany ulega surowej deprecjacji.

Utworky Wowczok eksplorują też – prócz szerokiego kontekstu społeczno-historycznego – wewnętrzne stany ludzkiej świadomości. To sfera, którą warto tu poddać stosownej interpretacji. Pomysł psychologicznej analizy dzieł literackich autorstwa Iwana Franki oraz psycholingwistyczna teoria Aleksandra

⁹ С. Павличко, *Марко Вовчок (1833–1907)*, [w:] «Три долі: Марко Вовчок в українській, російській та французькій літературі», dz. cyt., s. 11-22.

Potębni nie straciły bowiem nic ze swej aktualności. Zostały one twórczo rozwinięte przez nowe trendy badawcze w naukach psychologicznych i literackich XX wieku, reprezentowanych między innymi przez: Wirę Ahejewą, Tamarę Hundorową, Irenę Żerebkina, Natalię Zborowską czy Sołomiję Pawłyczko. Na psychologiczne aspekty twórczości, umożliwiające artystom pełniejsze wyrażanie własnego światopoglądu i determinujące ich stanów emocjonalne, zwracał też choćby uwagę Piotr Biłous.

Wowczok była w swoim życiu – bardzo silną emocjonalnie oraz nieuznającą żadnych kompromisów – idealistką. To postać, której udało się wyrazić siebie we własnej twórczości. Swego głosu udzieliła ona bowiem bohaterkom napisanych przez siebie utworów. Jej twórczość można wręcz określić mianem zbiorowego obrazu kobiet jej epoki, ceniących sobie szlachetne i moralne postawy. To jednostki zdeterminowane, gotowe przeciwstawić się bieżącym uwarunkowaniom społeczno-klasowym, godnie walczące o swoje przekonania.

Postaci męskie w powieściach pisarki ukazane przez nią z kolei zostały najczęściej w sposób negatywny (wyjątkiem zdaje się tu być jedynie rewolucjonista Zahajny w *Żywej duszy*). To właśnie sylwetki kobiet w większości utworów artystki – na przekór zmaskulinizowanym wzorcom jej epoki – warto określić mianem radykalistek: zdradzone i upokorzone, są one w stanie wyrzec się swej miłości oraz całego świata (obraz Katri w opowiadaniu *Trzy losy*).

Na psychologiczną twórczość Wowczok warto także patrzeć przez pryzmat jej walki ze stereotypowym myśleniem o kobiecie ówczesnej, jako jednostce „bez poglądów na własne życie”. Bohaterki w jej utworach płacą jednak za swoją niezłomność wysoką cenę. Są nieustannie upokarzane (motyw zdradzonej miłości) niczym Marusia w opowiadaniu *Trzy losy*, w pewnym sensie *porte-parole* pisarki. Artystka wyraża tu ich walkę o siebie i własną wolność w patriarchalnym, męskim świecie, nie pozwalającym im na dokonanie aktu samoafirmacji.

Ważnego znaczenia nabiera tutaj właśnie utwór *Trzy losy*, w treści którego „opponentkami” i równocześnie „siostrami w nieszczęściu” pozostają dwie silne kobiety – Maria oraz Katria. Druga z nich, zdradzona przez swego narzeczonego, nie staje się jednocześnie bezbronną ofiarą. By zachować swoją godność, ucieka ona do klasztoru. Wyrzeka się świata i jego zmysłowości dla życia zakonnego. Jej rywalka wybiera zaś w utworze bezskuteczną walkę w ramach starego systemu patriarchalnego. Według Świetłany Filonenko, jednym ze źródeł tworzenia koncepcji osobowości kobiety przez ówczesne pisarki było ich własne, unikalne doświadczenie. To istotna cecha prozy kobiecej tamtych lat, w której subiektywne, odautorskie – często pełne liryzmu – odniesienia do rzeczywistości przenikają równocześnie do świata we-

wnętrznego poszczególnych bohaterek (ich świadomości i nieświadomości pojmowanych w ujęciu dialektycznym)¹⁰.

Proces twórczy ma tu więc wymiar prawdziwie psychologiczny, warunkowany przez „ja piszące”¹¹. Takie też pozostają utwory Wowczok, pełne wątków autobiograficznych. Odnajdziemy w nich choćby: nieufność pisarki do mężczyzn (jako dziecko była ona świadkiem nieudanego, powtórnego małżeństwa jej matki i ucieczki ojczyma, który zniszczył rodzinę, skazując ich na samotność), społeczno-kulturowe nawiązania artystki do historii oraz narodu ukraińskiego oraz estetyczno-moralną postawę prozaiczki wobec spraw ówczesnego świata. Może więc autorytarna postawa ojczyma Wowczok miała bezpośredni wpływ na jej wizerunek despotycznego ojca Katri w *Trzech losach*. To bowiem tragiczna postać, której matka – na przekór zachowaniu własnej córki – zgodziła się na pełnienie roli podrzędnej kobiety-niewolniczkii (w pewnym sennie analogicznie do matki samej Marii Wilińskiej). Według Oksany Filatowej, fakt związania danego pisarza z konkretnym społeczeństwem i momentem historycznym ujawnia jego twórczą indywidualność i prywatne intencje, wedle których – w świetle badań fenomenologicznych – dokonuje on twórczej interpretacji oraz projekcji świata przedstawionego swych dzieł jako świadomego procesu postrzegania przez niego dookolnej rzeczywistości¹².

Wewnętrzne „ja”

W analizowanych przez nas utworach Wowczok naczelne miejsce zajmuje pojęcie ekspresji twórczej, które wpływa bezpośrednio na przestrzeń artystyczną niemal wszystkich jej dzieł. Determinując wyimaginowane losy postaci literackich, reprezentuje ono często odautorską wizję istnienia świata artystki (jej wewnętrzne „ja”). W ten sposób powstaje tutaj zintegrowany obraz literackiego uniwersum, bliski przemyśleniom ukraińskiej prozaiczki.

Poddając egzegezie powieści oraz opowiadania Wowczok, dostrzegamy w ich semantycznej strukturze obecność wszechwiedzącego narratora, dzięki któremu literackie portrety postaci (przeważnie kobiet) ulegają swoistej psychologizacji. Stają się one symboliczną manifestacją życia artystycznego tej wyjątkowej osoby, przedstawicielki realizmu psychologicznego XX wieku na Ukrainie. Dotychczasowe badania nad ekspresyjnymi elementami twórczości

¹⁰ С. Філоненко, *Концепція особистості жінки в українській жіночій прозі 90-х років XX століття*, Київ 2004, s. 139.

¹¹ П. Білоус, *Інтерпретація літературного твору*, Житомир 2012, s. 98.

¹² О. Філатова, *Український роман 20-30-х років XX століття: типологія авторської свідомості*, Миколаїв 2010, s. 127.

Wowczok oraz nad problematyką myśli feministycznej w jej dziełach wymagają jednak od nas ich dalszej oceny merytorycznej. Osoba oraz proza Marii Wilińskiej nadal bowiem pozostają tajemnicą, która przyciąga zainteresowanych badaczy.